

Sławomir Józwiak

Funkcjonowanie i zakres władzy kapituł krzyżackich w państwie zakonnym w Prusach w latach 1309-1410

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 373-388

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Sławomir Józwiak

Funkcjonowanie i zakres władzy kapituł krzyżackich w państwie zakonnym w Prusach w latach 1309—1410

Pierwotnie, zgodnie z treścią spisanej przed połową XIII w. krzyżackiej Reguły¹, kapituła miała być głównym organem władzy ustawodawczej tej korporacji zakonnej. Do zakresu jej kompetencji należało podejmowanie — wraz z aktualnie urzędującym wielkim mistrzem — decyzji w sprawach terytorialnych, gospodarczych i majątkowych, tworzenie i zmiana ustawodawstwa zakonnego, przyjmowanie nowych braci i księży, powoływanie, odwoływanie i kontrola najwyższych urzędników oraz nakładanie kar². Szybkie rozrastanie się posiadłości Zakonu Krzyżackiego w basenie Morza Śródziemnego i w Europie, a zwłaszcza utworzenie władztw terytorialnych w Inflantach i w Prusach sprawiało, że zasady funkcjonowania kapituł zakonnych ulegały nieustannym modyfikacjom. Badacze zgodni są co do tego, że motorem tych zmian była rozgrywająca się pod koniec XIII i na początku XIV w. rywalizacja między europejskimi gałęziami Zakonu o lokalizację głównego ośrodka decyzyjnego, zwłaszcza w okresie bezpośrednio po utracie posiadłości w Ziemi Świętej, co uwidaczniało się w próbie znacznego ograniczenia władzy wielkiego mistrza na rzecz kapituły domu głównego w Wenecji³.

Przeniesienie centralnej siedziby władz Zakonu Krzyżackiego z Wenecji do Malborka w 1309 r. przyczyniło się do stopniowego wprowadzania kolejnych istotnych modyfikacji w sposobie funkcjonowania kapituł. Przede wszystkim odtąd ta najważniejsza instytucja korporacji zakonnej stawała się jednocześnie naczelnym organem władzy państwowej. Z tego też powodu musiano dostosować zasady działania organizacji kapitulnej do zmieniającej się rzeczywistości, w rezultacie instytucja ta coraz bardziej odbiegała od swojego pierwotnego określenia w Regule zredagowanej przed połową XIII w.

Przedmiotem podjętej tu analizy będzie próba przybliżenia mechanizmu funkcjonowania kapituł krzyżackich w państwie zakonnym w Prusach w XIV — początkach XV w., ze szczególnym zwróceniem uwagi na ich rodzaje, skład personalny oraz zakres kompetencji.

---

1 Na temat czasu zredagowania Statutów Zakonu Krzyżackiego por. K. Militzer, *Von Akkon zur Marienburg. Verfassung, Verwaltung und Sozialstruktur des Deutschen Ordens 1190—1309*, Marburg 1999 (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 56), ss. 48—51.

2 *Die Statuten des Deutschen Ordens nach den ältesten Handschriften*, hrsg. v. M. Perlbach, Halle 1890 (dalej: Statuten), s. 49 i n.; P. G. Thielen, *Die Verwaltung des Ordensstaates Preußen vornehmlich im 15. Jahrhundert*, Köln—Graz 1965, ss. 33—34; K. Militzer, op. cit., s. 44 i n.

3 Na ten temat por. P. G. Thielen, op. cit., ss. 33—34; U. Arnold, *Konrad von Feuchtwangen* w: idem, *Zakon krzyżacki. Z Ziemi Świętej nad Bałtyk*, Toruń 1996, ss. 60—101; idem, *Mistrz niemiecki Konrad von Feuchtwangen i jego „stronictwo pruskie” w zakonie krzyżackim pod koniec XIII i na początku XIV wieku*, w: idem, *Zakon krzyżacki. Z Ziemi Świętej nad Bałtyk*, Toruń 1996, ss. 102—129; U. Nieß, *Hochmeister Karl von Trier (1311—1324). Stationen einer Karriere im Deutschen Orden*, Marburg 1992 (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 47), ss. 4—33; K. Militzer, op. cit., ss. 156—166.

Rozpatrzenie tych szczegółowych zagadnień będzie stanowiło podstawę do próby odpowiedzi na pytanie, czy i na ile kapituły zakonne ograniczały władzę wielkich mistrzów w państwie krzyżackim w Prusach w rozpatrywanym okresie.

1. Kapituły wyboru wielkich mistrzów

Krzyżacy, stając się trzecim wielkim zakonem rycerskim, korzystali przy tworzeniu własnej struktury organizacyjnej z doświadczeń swoich potężnych i możnych poprzedników — templariuszy i joannitów. Widoczne jest to również wyraźnie, gdy rozpatruje się zagadnienie regulacji prawnych wyboru najwyższego zwierzchnika korporacji — wielkiego mistrza⁴. Z postanowień zawartych w Zwyczajach Zakonu Krzyżackiego wynika, że po śmierci poprzedniego wielkiego mistrza (nie wzięto pod uwagę dobrowolnej bądź przymusowej rezygnacji, a takie również się zdarzały)⁵ desygnowano jego tymczasowego zastępcę, który był zobowiązany do ustalenia terminu kapituły (o statusie kapituły generalnej) mającej przeprowadzić elekcję. Miał on ponadto zwołać na nią mistrzów krajowych z Niemiec, Prus i Inflant oraz niektórych komturów ziemskich⁶, uwzględniając kilkumiesięczny odstęp czasowy pozwalający im na przybycie⁷. W momencie rozpoczęcia kapituły brat pełniący tymczasowo obowiązki wielkiego mistrza wybierał przewodniczącego grona elektorów. Ten dobierał sobie drugiego brata, następnie we dwóch — trzeciego, we trzech — czwartego, aż do trzynastu, przy czym wśród nich musiał być jeden ksiądz, ośmiu braci — rycerzy i czterech półbraci, możliwe z różnych prowincji Zakonu. Ci właśnie elektorzy we własnym gronie wybierali wielkiego mistrza, a na ich decyzję czekali pozostali zgromadzeni na kapitule bracia⁸.

Dopiero XIV-wieczne źródła pozwalają zweryfikować zasady elekcji wielkich mistrzów, zawarte w Zwyczajach, z praktyką ustrojową państwa zakonnego. Z „Roczników Toruńskich” wiadomo, że zwołana na początek października 1382 r. kapituła wyboru przeprowadziła elekcję Konrada Zöllner von Rotenstein zgodnie z zasadami określonymi w Zwyczajach. Dokonała jej wymagana liczba braci z różnych prowincji, a na czele grona elektorów stał ówczesny podskarbi Ulrych von Hachenberg⁹. Tego typu kapituły były — jak się wydaje — najliczniejszym zgromadzeniem członków Zakonu Krzyżackiego. Wiadomo na przykład, że na elekcję Konrada von Wallenrode w pierwszej połowie marca 1391 r. przybyło aż dwustu

4 Szerzej na ten temat w: S. Józwiak, *Centralne i terytorialne organy władzy zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228—1410. Rozwój — Przekształcenia — Kompetencje*, Toruń 2001, s. 81 i n.

5 Ibidem, ss. 88—99.

6 Dobieranych na podstawie bliżej nieznanego klucza.

7 W omawianym postanowieniu zawartym w Zwyczajach chodziło o kapitułę zwoływaną jeszcze w Ziemi Świętej. Źródła czternastowieczne z obszaru Prus wskazują na to, że ten odstęp czasowy wynosił niemal zawsze od trzech do czterech miesięcy — por. S. Józwiak, op. cit., s. 78, 83. Tam również zebrana literatura przedmiotu na ten temat.

8 Statuten, ss. 90—95.

9 „Eodem anno II octobris fuit electus in magistrum generalem Conradus Zcolner de Rotenstein, existens summus magister trapparius et commendator in Kirsborg, per dominum Ulricum de Achenberg thesaurarium Bavarum, commendatorem electionis, Nicolaum, Hinricum Gans de Weberstete Doringum, commendatorem de Redino, Marquardum commendatorem in Confluentia Ruinensem, commendatorem in Papow Saxonem, commendatorem in Birgelow, commendatorem in Martborg Hassonem, commendatorem in Wonneberg Franconem, Frickonem summum hospitalarium ordinis et commendatorem in Elbing; et fuerunt cum griseis palliis magister ortorum in Mergenborg, trapparius ibidem, trapparius in Elbing, procurator de Balga” — *Franciscani Thorunensis Annales Prussici (941—1410)*, hrsg. v. E. Strehlke, w: *Scriptores rerum Prussicarum*, hrsg. v. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Bd. 3, Leipzig 1866 (dalej: *Annales*), ss. 120—121.

pięćdziesięciu samych tylko braci¹⁰. Na kapitułę wyboru nowego najwyższego zwierzchnika Zakonu, zwołaną przez ówczesnego tymczasowego zastępcę wielkiego mistrza wielkiego komtura Ludolfa Königa na styczeń 1342 r., przyjechało z Inflant wraz z tamtejszym mistrzem krajowym Burchardem von Dreyleben pięciu niewymienionych z imienia braci (komturów i wójtów)¹¹. Orszak samych tylko dygnitarzy z Inflant, którzy przybyli do Malborka na kapitułę wyboru pod koniec czerwca 1407 r., składał się ze stu czterdziestu czterech konnych¹². Pewne wyobrażenie o liczebności gremium uczestniczącego w elekcji nowego wielkiego mistrza w końcu czerwca 1407 r. daje informacja, iż w ramach jego zaprowiantowania sam tylko komtur papowski dostarczył na tę kapitułę wyboru aż sto baranów, za co otrzymał zwrot kosztów od podskarbiego¹³. Niestety źródła wzmiankujące o tego typu zgromadzeniach nie przekazują niemal żadnych informacji na temat poruszanych w czasie ich trwania zagadnień. Wiadomo jedynie tyle, iż zarówno kapituły wyboru wielkiego mistrza i kapituły generalne, jak i zwykle (małe) decydowały wspólnie z najwyższym zwierzchnikiem Zakonu o obsadzie funkcji urzędniczych, ale jedynie wówczas, gdy ich obrady zbiegały się ze śmiercią bądź rezygnacją pełniących je dostojników. W taki właśnie sposób podjęto decyzję o obsadzie urzędów po zmarłych na kilka, kilkanaście dni przed obradami kapituły wyboru — odbywającej się w początku października 1382 r. — wielkim marszałku i komturze bałgijskim¹⁴. Śmierć wielkiego szpitalnika i komtura elbląskiego Jana von Rumpenheim oraz rezygnacja z godności marszałka Wenera von Tettingen w przeddzień wielkiej kapituły zwołanej na połowę września 1404 r. sprawiły, iż gremium to zdecydowało o wymianie obsady czterech urzędów¹⁵. Śmierć wielkiego szpitalnika i komtura elbląskiego Ulrycha Fricke 11 grudnia 1384 r. w czasie obrad małej kapituły¹⁶ również doprowadziła do dokonania wówczas czterech zmian na urzędach¹⁷. Tylko w tych kilku wyszczególnionych, uchwytnych źródłowo przypadkach można mówić o większym wpływie ogółu braci zakonnych zebranych na

10 Annales, ss. 169—170; *Johann's von Posilge, officialis von Pomesanien, Chronic des Landes Preussen*, hrsg. v. E. Strehlke, w: *Scriptores rerum Prussicarum*, hrsg. v. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Bd. 3, Leipzig 1866 (dalej: Posilge), ss. 169—170. Gdy do tej liczby doda się członków orszaków poszczególnych dygnitarzy zakonnych, można wyobrazić sobie przybliżoną liczbę uczestników kapituł wyboru wielkiego mistrza.

11 „Do vorschref de grote cumpter broder Ludolf Koning den meister tho Liflant tho der wale und andere hern des ordens uth fernen landen. Meister Borchart makede sich up, nam 5 gebedigers (sint cumpters und vagede) tho sich und quam thor Marienborch in Prussen. Aldar wort wedder thom hochmeister erwelet de vorgedachte grote cumpter broder Ludolf Koning” — *Die jüngere Livländische Reimchronik des Bartholomäus Hoeneke 1315—1348*, hrsg. v. K. Höhlbaum, Leipzig 1872 (dalej: Hoeneke), s. 11.

12 „Item 33 m. dem kompthur von der Memel, dy der gebyteger von Lyfland vorzeret hat, als her zum capitel hoch mit 144 pferden in der inreyse und usreyse; das nam des kompthurs schryber Johannes am montage vor purificationis Marie” — *Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399—1409*, hrsg. v. E. Joachim, Königsberg 1896 (dalej: M. Tr.), s. 454. Co prawda pieniądze te zostały odebrane dopiero 30 I 1408 r., ale informacja ta, mówiąca o udziale w tej kapitule dygnitarzy z Inflant, odnosiłaby się bez wątpienia do kapituły wyboru z końca czerwca 1407 r., gdyż urzędnicy zakonnicy z tej prowincji nie brali udziału w zwykłych (małych) kapitułach odbywających się w Prusach — por. dalsze rozważania.

13 M. Tr., ss. 435—436.

14 „In der jarczal unsers herren 1382 am sontage vor Michaelis als bruder Cuno von Haczensteyne vorscheiden was und das marschalkamt do noch czum capittel bruder Conrodt Wallenroder befohlen wart”; „In den jaren unsers herren 1382 am fritage vor Matthei apostoli als bruder Ditterich von Elner kompthur czur Balge vorscheiden was und dornoch am sontage noch Michaelis czum grossen kapittel das ampt bruder Marquarde von Lorheym befohlen wart” — *Das grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens*, hrsg. v. W. Ziesemer, Danzig 1921 (dalej: G. A.), s. 5, 150; *Die Chronik Wigands von Marburg*, hrsg. v. T. Hirsch, w: *Scriptores rerum Prussicarum*, hrsg. v. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Bd. 2, Leipzig 1863 (dalej: Wigand), s. 621.

15 Posilge, s. 275; *Die Handelsrechnungen des Deutschen Ordens*, hrsg. v. C. Sattler, Leipzig 1887, s. 271.

16 Na temat kapituł zwykłych (małych) por. dalsze rozważania.

17 Annales, s. 136.

kapitułach na obsadę funkcji urzędniczych. W każdym pozostałym przypadku decyzje o powierzeniu komuś określonej godności podejmował — jak na to wskazują informacje zawarte w źródłach¹⁸ — wielki mistrz, nie wiadomo niestety dokładnie, na ile kierujący się sugestiami innych dostojników skupionych w kapitule głównego konwentu¹⁹. Na to, iż dla najwyższego zwierzchnika Zakonu były zarezerwowane decyzje w sprawie obsady większości funkcji wskazuje fakt, iż w okresach wakatów na urządzie wielkomistrzowskim brat pełniący godność tymczasowego zastępcy (najprawdopodobniej wspólnie z najwyższymi hierarchami tworzącymi kapitułę głównego konwentu) mógł jedynie decydować o obsadzie funkcji wójtowskich i prokuratorских, żadnych innych²⁰.

2. Kapituły generalne

Wszelkie sprawy o pierwszorzędym znaczeniu dla funkcjonowania władztw krzyżackich w Prusach i Inflantach oraz w ogóle dla całej korporacji zakonnej były w analizowanym okresie rozpatrywane na nieregularnie zwoływanych i obradujących niemal zawsze w Malborku²¹ kapitułach generalnych. W tzw. Ustawach wielkiego mistrza Zygfyryda von Feuchtwangen (powstałych już jednak być może w czasach jego poprzednika — Godfryda von Hohenlohe) z przełomu XIII i XIV w. ustalono, iż kapituły generalne z udziałem mistrzów krajowych z Niemiec, Prus i Inflant nie będą już zgodnie z dotychczasowym zwyczajem z Ziemi Świętej zwoływane co rok lecz co sześć lat na dzień 1 maja²². Co ciekawe, w Prusach w XIV i początkach XV w. nigdy nie przestrzegano tego terminu dziennego. Jedynie dwie kapituły generalne z 1328 i 1347 r. obradowały w pierwszej połowie roku²³. Pozostałe uchwytnie w źródłach gremia tego typu były zwoływane bez wyjątku na wrzesień lub na październik²⁴. Również nie da się jednoznacznie wykazać czy kapituły generalne w rozpatrywanym okresie odbywały się faktycznie co 6 lat. Z zachowanych przekazów źródłowych wynikałoby raczej, że zwoływano je nieregularnie²⁵. Kto i według jakiego klucza był wyznaczany do udziału w kapitule generalnej? Z pewnością byli zobowiązani uczestniczyć w nich mistrzowie krajowi

18 W zachowanych krzyżackich źródłach z drugiej połowy XIV — początków XV w. brak bowiem jakichkolwiek wyraźnych korelacji między uchwytnymi terminami obrad kapituł generalnych bądź zwykłych (odbywających się zawsze między wrześniem a grudniem) a zmianami na stanowiskach urzędniczych.

19 Na temat kapituły głównego konwentu por. dalsze rozważania.

20 G. A., s. 474, 762—763; S. Józwiak, op. cit., s. 101.

21 Jedynie prawdopodobnie 25 V 1328 r. kapituła generalna obradowała w Elblągu — *Preußisches Urkundenbuch*, hrsg. v. R. Philippi [in.], Königsberg—Marburg 1882—2000 (dalej: Pr. Ub.), Bd. II, nr 617.

22 Statuten, s. 145; K. Militzer, op. cit., s. 143.

23 Pierwsza — prawdopodobnie 25 V 1328, druga — 3—7 VI 1347 r. — Pr. Ub. II, nr 617; Pr. Ub. IV, nr 195, 208, 210, 365.

24 14 IX 1329 — Wigand, ss. 469—470; 15 IX 1337 — Pr. Ub III/1, nr 128; 10 X 1372 — *Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae*, hrsg. v. E. Strehlke, w: *Scriptores rerum Prussicarum*, hrsg. v. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Bd. 2, Leipzig 1863 (dalej: Wartberge), s. 102; 14 X 1375 — Wartberge, s. 110; 14—22 IX 1404 r. — M. Tr., ss. 314—315; Posilge, s. 274. Według regułu postępowania dla braci w Prusach, wprowadzonych najprawdopodobniej w 1251 r. przez specjalnego pełnomocnika wielkiego mistrza Eberharda von Seyn, Elbląg miał być miejscem zwoływania co rok na 14 września kapituły prowincjalnej — Pr. Ub. I/1, nr 251; S. Józwiak, op. cit., s. 75. Z przytoczonych powyżej dat obradowania uchwytnych w źródłach kapituł generalnych dla XIV — początków XV w. wynikałoby, że przeważał wówczas rzeczywiście wrześniowy termin ich zwoływania.

25 Por. przyp. 23 i 24. W dobrze udokumentowanym dzięki księdze podskarbiego malborskiego okresie lat 1399—1409 miała miejsce z całą pewnością tylko jedna kapituła generalna we wrześniu 1404 r., nie licząc oczywiście kapituły wyboru wielkiego mistrza z końca czerwca 1407 r.

z Niemiec i Inflant, na co wyraźnie wskazują zarówno Zwyczaje i Ustawy zakonne²⁶, jak i późniejsze źródła²⁷. Obecność tych dygnitarzy w sposób szczególny odróżniała kapituły wyboru wielkiego mistrza i generalne od zwykłych (małych). Jednoznacznie wskazuje na to treść zachowanych w księdze podskarbiego zapisów z przełomu XIV i XV w., zawierających m.in. informacje na temat przydzielania pomieszczeń, w których mieli zamieszkiwać poszczególni urzędnicy zakonnicy w czasie ich pobytu w Malborku na kapitułach. Ze źródła tego wynika, że nie przewidywano uczestnictwa mistrzów krajowych z Niemiec i Inflant ani innych tamtejszych dygnitarzy na kapitułach zwykłych (małych), natomiast wzmiankowano ich zwyczajową obecność na generalnych²⁸. O wiele trudniej wyjaśnić, jakimi zasadami kierowano się przy wyborze innych oprócz mistrzów krajowych, pozapruckich uczestników kapituł wyboru wielkiego mistrza i generalnych. Jedyne źródło zawierające pełniejsze informacje na temat składu osobowego pierwszego z tych gremiów odnosi się do początku października 1382 r. W gronie wymienionych trzynastu elektorów przeprowadzających wówczas wybór najwyższego zwierzchnika Zakonu znalazło się trzech braci reprezentujących prowincje niemieckie. Byli nimi komturzy Koblencji, Marburga i Wonenburga (być może Virsberg w środkowej Frankonii)²⁹, co mogłoby świadczyć o bardzo szerokiej reprezentacji dygnitarzy zakonnych z Rzeszy uczestniczących w tej kapitule wyboru. Na tego samego typu zgromadzeniu w końcu czerwca 1407 r. (elekcja Ulrycha von Jungingen) byli z pewnością obecni komturzy ziemscy Alzacji—Burgundii i Koblencji³⁰. Wydaje się, że w nieco inny, bardziej sprecyzowany sposób powoływano urzędników z niemieckich prowincji Zakonu do udziału w kapitułach generalnych. W obradach tego typu gremium, odbywających się w końcu sierpnia — początkach września 1337 r., spośród dygnitarzy z Rzeszy wyszczególniono jedynie komturów ziemskich z Czech i Austrii³¹. W kapitule generalnej z początku czerwca 1347 r. brali z pewnością udział komturzy ziemscy z Alzacji i Lotaryngii³². Stosunkowo dokładne dane źródłowe odnoszą się do uczestnictwa dygnitarzy zakonnych z Niemiec w kapitule generalnej z września 1404 r. Byli na niej obecni komturzy ziemscy z Bolzano (Bozen), Koblencji i Austrii³³. Jest rzeczą charakterystyczną, że wspomniane źródła z 1337 i 1404 r. wśród uczestników kapituły generalnej wymieniały z obszarów Rzeszy wyłącznie zwierzchników tzw. kamer-baliwatów wielkomistrzowskich³⁴. Może do obecności na niej

26 Statuten, s. 91, 145—146.

27 Por. dalsze rozważania.

28 *Anhang*, w: *Das Ausgabebuch des Marienburger Hauskomturs für die Jahre 1410—1420*, hrsg. v. W. Ziesemer, Königsberg 1911, ss. 462—464; *Anhang I*, w: J. Samnowsky, *Die Quellen für die angebliche Münzstätte des Deutschen Ordens auf der Marienburg in der Zeit um 1410 mit einem Nachtrag zur Edition des Treßlerbuchs* (dalej: Nachtrag), Zeitschrift für Ostforschung, 1989, Bd. 38, H. 3, ss. 352—353; 355—357. Na temat składu osobowego zwykłych kapituł por. dalsze rozważania.

29 *Annales*, ss. 120—121.

30 „Item 10 schog bem. gr. dem lantkomphur von Elsassens zu zerunge gegeben, als her vom capitil wider heym zoch”; „Item 78 schog bem. gr. [wid. 117 m.] dem komphur von Covelencz gegeben vor 218 ryn. gulden — das gelt nam der komphur am montage noch visitacionis Marie” — M. Tr., s. 430.

31 Pr. Ub. III/1, nr 127.

32 Pr. Ub. IV, nr 208.

33 „Item der lantkomphur von Byßen sal legen in eyner kamer in der herren firmarien” — Nachtrag, s. 353. „Item 15 in. vor hengst, den unser homeister dem komphur von Covelencz koufte”; „Item 12 m. dem landtkomphur von Ostirrich gegeben, als [her] wieder ken Ostirrich zoch” — M. Tr., s. 319.

34 W skład baliwatów-kamer wielkomistrzowskich wchodziły komturstwa ziemskie: czesko-morawskie, austriackie, bolzańskie, koblenckie, a od 1386 r. — alzacko-burgundzkie. Na temat powstania i zasad funkcjonowania tych jednostek administracji terytorialnej por. S. Józwiak, *Pobyt dygnitarzy Zakonu Krzyżackiego z Rzeszy w Prusach a czas utworzenia baliwatów-kamer wielkich mistrzów w XIV wieku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 2001, nr 1, ss. 157—163; K. Militzer, *Bozen, Koblenz, Österreich und Elßaß — Die Entstehung der hochmeisterlichen*

zobowiązywało ich podporządkowanie zarządzanych przez nich jednostek administracji terytorialnej bezpośrednio zwierzchnictwu wielkich mistrzów Zakonu, podczas gdy pozostali dygnitarze z Niemiec byli do udziału w kapitule generalnej wyznaczani przez tamtejszego mistrza krajowego? Trudno to niestety stwierdzić z całą pewnością. Jeszcze mniej wiadomo na temat zasad, którymi kierowano się przy powoływaniu do uczestniczenia w obradach kapituł generalnych urzędników zakonnych z Inflant. Mamy jedynie pewne wyobrażenie co do ich liczebności. Jak wynika z przekazu kronikarskiego, w kapitule wyboru nowego wielkiego mistrza, odbywającej się w styczniu 1342 r., oprócz inflanckiego mistrza krajowego brało udział pięciu tamtejszych dygnitarzy — komturów i wójtów³⁵. Z kolei w kapitule generalnej obradującej w początkach czerwca 1347 r. uczestniczyli komturzy z Felina, Goldyngi, Dyjamentu i Parnawy³⁶. Pewne bardziej szczegółowe wyobrażenie o liczbie dygnitarzy zakonnych z Inflant, którzy przybyli na kapitułę wyboru w końcu czerwca 1407 r., daje informacja, iż ich orszak składał się ze stu czterdziestu czterech konnych³⁷. Oprócz wspomnianych urzędników krzyżackich z Niemiec i Inflant w obradach kapituł generalnych brali oczywiście udział administratorzy zakonnicy z Prus. Na podstawie zachowanych przekazów źródłowych można wnosić, iż stanowili oni przeważające grono uczestników tego typu gremiów. W każdym razie ze wspomnianego już wykazu podskarbiego wynika, że do udziału w kapitule generalnej we wrześniu 1404 r. z obszaru państwa zakonnego byli zaproszeni wszyscy komturzy wraz z większością komturów domowych i pewna liczba samodzielnych wójtów (podległych bezpośrednio zwierzchnictwu wielkich mistrzów)³⁸. Ostrożnie szacując, dawałoby to w sumie około pięćdziesięciu—sześćdziesięciu braci krzyżackich. Jak długo trwały obrady kapituł generalnych? Nie ma w zasadzie przekazu źródłowego, który pozwoliłby to stwierdzić z całą pewnością. Wiadomo np., że kapituła generalna w 1347 r. trwała niewątpliwie między 3 a 7 czerwca³⁹. Zgromadzenie to mogło jednak obradować dłużej. Z kolei zjazd tego gremium w 1404 r. rozpoczął się z pewnością 14 września. Niestety trudno jednoznacznie stwierdzić, kiedy się zakończył. Prawdopodobnie między 22 a 24 września⁴⁰. Jaki był zakres spraw rozpatrywanych na kapitułach generalnych?

Kammerballeien des Deutschen Ordens, w: Preußische Landesgeschichte. Festschrift für Bernhard Jähniß zum 60. Geburtstag, hrsg. v. U. Arnold, M. Glauert, J. Sarnowsky, Marburg 2001, ss. 1—16; S. Józwiak, Czas powstania baliwatów-kamer wielkich mistrzów w Rzeszy a funkcjonowanie władztwa zakonu krzyżackiego w Prusach w XIV wieku Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 2002, nr 2, ss. 287—292.

35 Hoeneke, s. 11.

36 Pr. Ub. IV, nr 211.

37 M. Tr., s. 454.

38 W spisie tym spośród wszystkich urzędujących w tym czasie w Prusach komturów zabrakło jedynie królewieckiego, dzierzgońskiego i elbląskiego. Nie wymieniono również prokuratora bytowskiego, który znalazł się w gronie uczestników małej kapituły z grudnia 1399 r. — Nachtrag, ss. 352—353, 355—358. Zdumienie wzbudza zwłaszcza brak zarówno w tym wykazie, jak i w spisie rejestrującym uczestników małej kapituły z grudnia 1399 r. trzech najwyższych dygnitarzy zakonnych w Prusach — komturów: dzierzgońskiego, elbląskiego i królewieckiego. Trudno przecież na podstawie tego faktu zakładać, że nie brali oni udziału w generalnych i małych kapitułach krzyżackich. Prawdopodobnie niewymienienie ich w tych wykazach wynikało z tej racji, iż jako najwyżsi dygnitarze zakonnicy i członkowie kapituły głównego konwentu mieli w Malborku stałą siedzibę, przez co podskarbi nie musiał dbać o ich zakwaterowanie i nie zamieścił informacji o nich w swoim spisie. Spośród samodzielnych wójtów w omawianym wykazie z nieznanymi bliżej powodów zabrakło następujących administratorów: nowomarchijskiego, gotlandzkiego, bratiańskiego i żmudzkiego. Ten ostatni urząd mógł jeszcze wówczas nie zostać ponownie przywrócony. Na temat samodzielnych wójtów w państwie zakonnym w Prusach na przełomie XIV i XV w. por. S. Józwiak, *Centralne i terytorialne organy władzy*, ss. 136—138, 166—174, 187—193.

39 Pr. Ub. IV, nr 195, 208, 210, 211.

40 M. Tr., ss. 314—315, 319; Posilge, s. 274; Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten, hrsg. v. F. G. von Bunge [i n.], Reval—Riga—Moskau 1853—1884 (dalej: Liv. Ub.), Bd. IV, nr 1645.

Reguła Zakonu, sformułowana przed połową XIII w., informowała, że do obowiązków uczestników tego typu zgromadzeń należało podejmowanie — wraz z aktualnie urzędującym wielkim mistrzem — decyzji w sprawach terytorialnych, gospodarczych i majątkowych, tworzenie i zmiana ustawodawstwa zakonnego, przyjmowanie nowych braci i księży, powoływanie, odwoływanie i kontrola najwyższych urzędników oraz nakładanie kar⁴¹. Problem polega na tym, iż Reguła ułożona w czasie, gdy władze krzyżackie rezydowały w Ziemi Świętej, przewidywała wówczas tylko jeden rodzaj kapituły. Jak łatwo się domyślić, sytuacja w państwie zakonnym w Prusach w XIV — początkach XV w. wymagała rozbudowy i udoskonalenia pierwotnych regulacji prawnych, zmierzając do dostosowania ich do istniejącej rzeczywistości. Gruntowna analiza przekazów źródłowych pozwala wnosić, że modyfikacje zakresu władzy wielkiego mistrza i poszczególnych kapituł były wprowadzane w całym rozprywanym tutaj okresie. Już wyżej zwrócono uwagę na to, że w końcu XIV — początkach XV w. wielcy mistrzowie byli stosunkowo rzadko ograniczani w swoich decyzjach personalnych przez kapituły generalne. Tutaj można do tego dodać jeszcze kilka wymownych przykładów. W czasie odbywającej się najprawdopodobniej 25 maja 1328 r. w Malborku kapituły generalnej powierzono komturowi z Goldyngi godność mistrza krajowego Inflant⁴². Obradująca z kolei w połowie grudnia 1345 r. kapituła wyboru obrała na zwierzchnika Inflant Goswina von Herike⁴³. Późniejszy przekaz kronikarski mówi natomiast o tym, że 21 października 1401 r. również w Malborku urząd ten przypadł dotychczasowemu komturowi z Felina Konradowi von Vitinghove⁴⁴. Jak się wydaje, w tym ostatnim przypadku decyzję o powierzeniu mu tej godności podjął wielki mistrz wraz z kapitułą głównego konwentu, gdyż — jak wynika z dobrze zachowanych dla tego okresu źródeł skarbowych — w 1401 r. w Malborku nie obradowała ani kapituła generalna ani nawet zwykła (mała)⁴⁵. Fakt ten wskazywałby na wyeliminowanie już wówczas tych gremiów z podejmowania decyzji o obsadzie godności mistrza inflanckiego. 15 września 1337 r. wielki mistrz wraz z kapitułą generalną przeprowadził wymianę na urzędzie komtura ziemskiego w baliwacie greckim Zakonu Krzyżackiego⁴⁶. Później nigdy już takie błahe rotacje urzędnicze nie odbywały się w obecności tak licznego i szacownego gremium. Na fakt stopniowego słabnięcia roli kapituły generalnej na rzecz wielkiego mistrza i najwyższych dostojników skupionych w kapitule głównego konwentu wskazuje kwestia sposobu podejmowania decyzji o wypowiedzeniu wojny. Z przekazu kronikarskiego Wiganda z Marburga wynika, że ustalenia o zaangażowaniu się w decydującą fazę konfliktu zbrojnego z Polską zapadły na kapitule generalnej obradującej 14 września 1330 r.⁴⁷ W tym kontekście może dziwić fakt, iż między październikiem 1408

---

41 Statuten, s. 49 i n.; P. G. Thielen, op. cit., ss. 33—34; K. Militzer, *Von Akkon*, s. 44 i n.

42 Pr. Ub. II, nr 617.

43 Wartberge, s. 73; Wigand, s. 507.

44 „Item in dem herbiste vorstarb der gebiteger von Liffland, und uff der eyloff tusunt meye tag wart czu Marienborg czu gebiteger gekorin der kompthur von Velyn, genant von Witingishoven” — Posilge, s. 249. Na temat sposobu obierania poszczególnych mistrzów inflanckich w XIII—XV w. por. P. Schwartz, *Über die Wahlen der livländischen Ordensmeister*, Mittheilungen aus der livländischen Geschichte, 1886, Bd. 13, ss. 453—468. Autor nie rozróżniał jednak rodzajów kapituł funkcjonujących w państwie zakonnym w Prusach, przez co jego wnioski należy traktować z ostrożnością.

45 M. Tr., ss. 88—196.

46 Pr. Ub. III/1, nr 128.

47 Wigand, s. 466, 469—470. Korekta błędnie ustalonej przez wydawcę kroniki Wiganda daty tej kapituły w: S. Zajączkowski, *Polska a Zakon krzyżacki w ostatnich latach Władysława Łokietka*, Lwów 1929, ss. 157—161.

a końcem 1409 r. (a są przesłanki, które pozwalają stwierdzić, że aż do lipca 1410 r.)⁴⁸ nie odbyła się w Malborku żadna kapituła generalna ani nawet zwykła (mała)⁴⁹. Wydaje się więc, że decyzja o rozpoczęciu Wielkiej Wojny, wypowiedzianej stronie polskiej w sierpniu 1409 r., zapadła w gronie wielki mistrz — kapituła głównego konwentu. Zachowane źródła sprzed połowy XIV w. przynoszą szereg dowodów na to, że pozyskiwanie nowych nabytków terytorialnych bądź zmiany administracyjne w ramach państwa zakonnego były wówczas realizowane w trakcie trwania kapituł generalnych lub bezpośrednio po ich przeprowadzeniu były przez nie potwierdzane. W czasie obrad tego gremium, odbywających się najprawdopodobniej 25 maja 1328 r. dokonano wyłączenia okręgu klajpedzkiego spod władzy mistrzów gałęzi inflanckiej Zakonu i włączenia go do Prus⁵⁰. Z kolei kapituła generalna zwołana na początek czerwca 1347 r. potwierdziła przywileje rycerstwa i miast w zakupionej pod koniec sierpnia 1346 r. przez gałąź pruską duńskiej Estonii (Hari i Wironii), a przy tej okazji wielki mistrz przekazał te terytoria jako zastaw za 20 tys. grzywien kolońskich inflanckiej gałęzi Zakonu⁵¹. Najprawdopodobniej na tej samej kapitule przeprowadzono (bądź zatwierdzono) likwidację komturstw sątoczeńskiego i wystruckiego oraz przywrócono wcześniejszy podział administracyjny na południowo-wschodnim obszarze państwa krzyżackiego⁵². Jak się wydaje, w końcu XIV — początkach XV w. dotychczasowe uprawnienia kapituł generalnych w zakresie przedstawionych tu spraw zostały ograniczone. Źródła z tego okresu wskazują w każdym razie na to, że pozyskiwanie wówczas nowych nabytków terytorialnych nie wymagało już ani zwoływania, ani nawet potwierdzania ze strony kapituł generalnych. Zakup od Hansa von Wedel ziemi świdwińskiej został przeprowadzony 14 kwietnia 1384 r. w Elblągu w obecności wielkiego mistrza, pięciu najwyższych dygnitarzy krzyżackich, sześciu komturów i wójta. W treści dokumentu zaznaczono, że urzędnicy zakonni zostali „ad hoc specialiter vocati et capitulariter congregati”⁵³. Nie była to ani kapituła generalna ani zwykła (mała), gdyż ta ostatnia w 1384 r. obradowała dowodnie 11 listopada⁵⁴, a nigdy nie zdarzało się w państwie krzyżackim, aby dwie tego rodzaju kapituły zwoływano w ciągu jednego roku. Zakup ziemi świdwińskiej został więc przeprowadzony na wyjeździe

48 W księdze podskarbiego między październikiem 1408 a końcem 1409 r. nie ma mowy o żadnej kapitule. Dopiero w liście, jaki skierował wielki mistrz Ulrich von Jungingen do arcybiskupa ryskiego Jana von Wallenrode 9 marca 1410 r., jest mowa o planowanej wielkiej kapitule, mającej rozstrzygnąć sprawy sporne między mistrzem inflanckim a arcybiskupem i opowiedzieć się za obojętnością Zakonu w schizmie papieskiej. Termin, w jakim miałyby zebrać się to gremium, nie był jednak jeszcze ustalony, gdyż wielki mistrz obiecał zawiadomić o nim arcybiskupa w oddzielnym liście — *Zwölf Urkunden zu O. Stavenhagen: „Livland und die Schlacht bei Tannenberg”*, bearb. v. L. Arbusow, Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands 1912, H. 1—2, nr 2 (dalej: *Zwölf Urkunden*), ss. 266—268; B. Jahnig, *Johann von Wallenrode, O. T.*, Bonn—Godesberg 1970 (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 24), s. 64.

49 M. Tr., ss. 504—505 i n.

50 Pr. Ub. II, nr 617.

51 Pr. Ub. IV, nr 195, 196, 211.

52 Na tę decyzję wpłynęły zniszczenia tych obszarów będące następstwem najazdów litewskich w latach 1344—1347. Na to, że przekształcenia administracyjne na omawianych terytoriach były przeprowadzone za zgodą wielkiego mistrza i kapituły generalnej, wskazuje fragment dokumentu komtura bałgijskiego Ortolfa von Trier z 27 X 1348 r. Wystawca zaznaczał, że dokonuje nadania „honorandi viri fratris Hinrici Tusemer magistri generalis licencia prehabita et tocuis capituli ordinis nostri super replantacione dicte terre Barthen auctoritate nobis plenarie commissa et fratrum nostrorum consensu et voluntate” — Pr. Ub. IV, nr 365. Na temat przekształceń administracyjnych na tym obszarze por. S. Józwiak, *Przekształcenia administracyjne na południowo-wschodnich rubieżach państwa krzyżackiego w latach czterdziestych XIV wieku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1999, nr 1, ss. 3—15.

53 *Codex Diplomaticus Brandenburgensis*, hrsg. v. A. F. Riedel, Seria I, Bd. 18, Berlin 1859 (dalej: CDB), nr 33.

54 *Annales*, s. 136. Być może w czasie obrad tej właśnie zwykłej (małej) kapituły dokonano formalnego potwierdzenia tego zakupu.

(w Elblągu) przez wielkiego mistrza i dygnitarzy tworzących kapitułę głównego konwentu, w składzie rozszerzonym o kilku niższych rangą urzędników krzyżackich⁵⁵. Decyzję o szybkim nabyciu Nowej Marchii od Zygmunta Luksemburskiego, sfinalizowaną 25 lipca 1402 r. podjął również najprawdopodobniej sam wielki mistrz wraz z kapitułą głównego konwentu. Wiadomo bowiem, że między połową listopada 1400 a początkiem grudnia 1402 r. żadne inne zgromadzenia kapitulne nie były zwoływane do Malborka⁵⁶. Ewentualne więc zakomunikowanie pozostałym braciom z Prus, a przy okazji uzyskanie ich formalnej akceptacji zakupu Nowej Marchii mogło nastąpić dopiero na kapitule zwykłej (małej) zwołanej na początku grudnia 1402 r.⁵⁷ Jakże ponadto sprawy były poruszane w czasie obrad kapituł generalnych? Nie ma wątpliwości, iż gremium to wraz z aktualnie urzędującym wielkim mistrzem było jedynym organem mogącym tworzyć i zmieniać ustawodawstwo zakonne. Dla rozpatrywanego tutaj okresu wskazują na to jednoznacznie Ustawy Wernera von Orseln (kapituła generalna z 1326 r.)⁵⁸, Ludera von Braunschweig, Ludolfa Königa, Henryka Dusemera (czerwiec 1347)⁵⁹ i Winricha von Kniprode (1354)⁶⁰. Początkowo również wielcy mistrzowie wraz z kapitułą generalną decydowali o sprawach kultowo-liturgicznych (ustanawianie świąt, modlitwa, porządek ceremonii)⁶¹. Później postanowienia tego typu zapadały również na kapitułach zwykłych (małych)⁶². Wiadomo, że jednym z tematów obrad odbywającej się 14 października 1375 r. w Malborku kapituły generalnej była kwestia spłaty przez inflancką gałąź Zakonu sumy zastawnej za zakupioną w 1346 r. przez wielkiego mistrza od króla Danii Estonię (Harię i Wironię). Na mocy układu zawartego w czasie obrad kapituły generalnej na początku czerwca 1347 r. dygnitarze inflanccy zobowiązali się bowiem zwrócić wielkiemu mistrzowi wyłożone przez niego na ten cel 20 tys. grzywien kolońskich⁶³. Widocznie w przeciągu kilku miesięcy spłacili oni część tej sumy, gdyż w dokumencie z 14 października 1347 r. była już mowa jedynie o 14 tys., które bracia z inflanckiej gałęzi Zakonu zobowiązywali się począwszy od 1348 r. spłacać corocznie po tysiąc grzywien⁶⁴. Jak się jednak wydaje, warunki tych układów nie zostały dochowane, gdyż — jak wynika z przekazu kronikarskiego — w czasie obrad kapituły generalnej odbywającej się 14 października 1375 r. w Malborku bracia z Inflant zobowiązali się wobec wielkiego mistrza do zapłacenia zaległych 10 tys. grzywien „monete Prutenice”. Źródło podaje przy tej okazji, że połowę tej sumy wyłożył ówczesny wójt z Wenden Albert von Brinken⁶⁵. Stosunkowo najwięcej wiadomo o tematyce spraw poruszanych na kapitule generalnej obradującej w drugiej połowie września 1404 r. Jeszcze w czasie jej trwania rozpoczęły się prowadzone za pośrednictwem wielkiego mistrza negocjacje arcybiskupa ryskiego Jana von Wallenrode z dygnitarzami zakonnymi z Inflant (sam mistrz krajowy z tej prowincji nie przybył na

55 Na temat kapituły głównego konwentu por. dalsze rozważania.

56 M. Tr., ss. 55—244.

57 Ibidem, s. 196, 244.

58 Statuten, ss. 147—148; *Petri de Dusburg Chronicon terre Prussie*, hrsg. v. M. Töppen, (dalej: Dusburg) w: *Scriptores rerum Prussicarum*, hrsg. v. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Bd. I, Leipzig 1861, ss. 213—214.

59 Statuten, s. 152.

60 Ibidem, ss. 153—154. Część z wymienionych tu kapituł nie miała daty rocznej — Statuten, s. 147 i n.

61 Na ten temat przykładowo Ustawy wielkiego mistrza Wernera von Orseln przyjęte na kapitule generalnej w 1326 r. — Statuten, s. 147; Dusburg, ss. 213—214.

62 Przykładowo postanowienia kapituł zwykłych z 29 XI 1377 czy z pierwszej połowy listopada 1400 r. — Wigand, s. 586; Posilge, s. 240.

63 Pr. Ub. IV, nr 211.

64 Liv. Ub. II, nr 881.

65 Wartberge, s. 110.

kapitułę), zmierzające do rozwiązania sporów toczonych od dłuższego już czasu przez obie strony. Rozmowy te, przeciągające się aż do połowy 1405 r. przyniosły inflanckiej gałęzi Zakonu duży sukces. W końcu maja — w początkach czerwca 1405 r. Jan von Wallenrode wydzierżawił mianowicie stronie krzyżackiej na okres dwunastu lat arcybiskupie władztwo terytorialne, za co w zamian miał corocznie otrzymywać 4 tys. guldenów węgierskich renty. Po zawarciu tego układu natychmiast wyjechał do Niemiec, zasilając grono doradców króla rzymskiego Ruprechta Wittelsbacha⁶⁶. Z pewnością w czasie omawianej kapituły generalnej były poruszane również zagadnienia dotyczące stosunków krzyżacko-litewskich po ponownym uzyskaniu przez stronę zakonną Żmudzi na mocy pokoju zawartego w Raciążku (22—23 maja 1404 r.)⁶⁷. Niezwykle interesujący w tym kontekście jest list, który 12 czerwca 1404 r. wielki mistrz Konrad von Jungingen wysłał do Witolda. W jego treści najwyższy zwierzchnik Zakonu ustosunkowywał się pozytywnie do wystosowanej przez księcia propozycji wspólnego zjazdu, sugerował jednak, aby odbył się on przed 15 sierpnia. Prośbę swoją motywował zaplanowaną na 21 września⁶⁸ kapitułą generalną Zakonu, która wymagała jego obecności w Malborku już na dwa tygodnie przed jej rozpoczęciem. Wielki mistrz wyjaśniał również, że załatwianie różnych spraw, które będą omawiane w czasie obrad tego gremium, zatrzyma go z pewnością w Malborku jeszcze przez dwa tygodnie po zakończeniu kapituły, a więc do dnia św. Michała (tj. do 29 września)⁶⁹. Wydaje się, że w treści tego źródła zakradł się błąd przy określeniu datacji rozpoczęcia zaplanowanej kapituły. Chodziło tu raczej nie o 21 a o 14 września. W przeciwnym razie nie da się wyjaśnić sugestii wielkiego mistrza, że będzie zajęty jeszcze przez dwa tygodnie po zakończeniu kapituły, czyli do 29 września. Zresztą zapisy zawarte w księdze podskarbiego malborskiego wskazują jednoznacznie na to, że wspomniana kapituła generalna rozpoczęła się 14 września 1404 r.⁷⁰ Treść omawianego listu przekazuje dwie bardzo ważne informacje na temat sposobu zwoływania i funkcjonowania tego gremium. Już co najmniej na trzy miesiące przed zjazdem kapituły generalnej był ustalony jej dokładny termin. Ponadto wielki mistrz z racji przyjazdu dygnitarzy zakonnych, samych obrad i realizacji przyjętych postanowień musiał przebywać w Malborku niemal przez cały miesiąc. Prawdopodobnie w czasie omawianej tu kapituły zgromadzeni urzędnicy zakonnicy zaakceptowali decyzję podjętą w przeddzień jej zwołania przez wielkiego mistrza i najwyższych dygnitarzy krzyżackich skupionych w kapitule głównego konwentu o ponownym obsadzeniu funkcji wójta żmudzkiego⁷¹. Wydaje się ponadto, że na analizowanej tu kapitule generalnej przedstawiono zgromadzonym braciom sprawę zwrotu stronie polskiej ziemi dobrzyńskiej (wynegocjowaną również w Raciążku w maju 1404 r.), choć można się tego tylko domyślać. Ciekawe kwestie miały być rozpatrywane w czasie obrad kapituły generalnej, którą być może zamierzano zwołać na wrzesień 1410 r. Z treści listu, jaki wielki mistrz Ulrych von Jungingen wystosował 9 marca 1410 r. do arcybiskupa ryskiego Jana von Wallenrode, wynika, że na tej

66 B. Jähnig, op. cit., ss. 36—43.

67 Na temat ponownego opanowania Żmudzi przez Krzyżaków w 1404 r. patrz R. Krumbholz, *Samaiten und der Deutsche Orden bis zum Frieden am Melno-See*, Altpreuussische Monatsschrift, 1890, Bd. 27, s. 41 i n.

68 „went wir [wielki mistrz — S. J.] am sontage nach exaltationis crucis unser gros capittel gelegt haben zu halden”.

69 Liv. Ub. IV, nr 1645; *Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuanie 1376—1430*, ed. A. Prochaska, w: *Monumenta Medii Aevii Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia*, t. 6, p. 1—2, Cracoviae 1882, nr 293.

70 M. Tr., ss. 314—315.

71 W spisie uczestników kapituły generalnej z września 1404 r. urzędnik ten nie był jeszcze wzmiankowany — Nachtrag, ss. 352—353. Była natomiast o nim po raz pierwszy mowa w liście wielkiego marszałka do wielkiego mistrza z 4 IX 1404 r. — *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*, Berlin—Dahlem, XX. Hauptabteilung, Ordensbriefarchiv, nr 617. Na temat datacji tego źródła por. W. Nöbel, *Das Problem der Einrichtung der Ordensvogtei Samaiten*, Zeitschrift für Ostforschung, 1968, Bd. 17, H. 4, ss. 692—697.

planowanej kapitule generalnej (na którą ten dygnitarz kościelny został zaproszony)⁷² miały zostać rozstrzygnięte problemy sporne między mistrzem inflanckim a arcybiskupem. Wówczas również zgromadzeni członkowie Zakonu mieli podjąć decyzję w sprawie obojedniacji w schizmie papieskiej⁷³. Oczywiście kapituła ta nie doszła do skutku z racji klęski poniesionej przez Krzyżaków w decydującej fazie wojny z Polską i Litwą latem 1410 r.

3. Kapituły zwykłe (małe)

Wydaje się, że kapituły zwykłe zwoływane w państwie zakonnym w omawianym okresie były kontynuacją funkcjonujących w Prusach do czasu przeniesienia do Malborka siedziby wielkiego mistrza i głównego konwentu (czyli do 1309 r.) kapituł prowincjalnych. Te ostatnie zbierały się począwszy od 1251 r. najprawdopodobniej co rok 14 września w ówczesnej siedzibie pruskiego mistrza krajowego w Elblągu i gromadziły administratorów zakonnych z tej tylko prowincji⁷⁴. Badania nad składem osobowym, postanowieniami i zakresem kompetencji kapituł zwykłych w XIV — początkach XV w. są utrudnione z racji bardzo ubogich przekazów źródłowych na ich temat. Wiadomo, że do brania w nich udziału byli powoływani jedynie zakonni administratorzy z Prus. Zachował się bowiem spis uczestników kapituły zwykłej z początku grudnia 1399 r.⁷⁵ Wymienieni w nim zostali niemal wszyscy komturzy⁷⁶, większość komturów domowych, samodzielnych wójtów i prokuratorów oraz niższej rangi urzędnicy z konwentu i okręgu malborskiego⁷⁷. Jak często obradowały i w jakich terminach były zwoływane kapituły zwykłe? Ze stosunkowo ubogich przekazów sprzed roku 1399 zawartych w źródłach narracyjnych wynika, że w 1377 r. zgromadzenie tego typu odbywało się 29 listopada, natomiast w 1384 r. — 11 listopada⁷⁸. O wiele dokładniejsze informacje na ten temat przynosi księga podskarbiego malborskiego z lat 1399—1409. W tym czasie odbyło się pięć kapituł zwykłych: w początkach grudnia 1399, w pierwszej połowie listopada 1400, w początkach grudnia 1402, w drugiej połowie listopada 1403 i między 20 a 23 października 1408 r.⁷⁹ Ta ostatnia kapituła — jak na to wyraźnie wskazuje treść przekazu źródłowego — zwołana została na koniec października wyjątkowo⁸⁰. Wydaje się, że odbyła się ona w tym czasie nie bez przyczyny. Na mocy układów zawartych 22 i 27 września

72 Jej termin nie był jeszcze ustalony, gdyż wielki mistrz zaznaczał w liście do arcybiskupa, że zostanie mu on przekazany w oddzielnym piśmie.

73 Zwölf Urkunden, nr 2, s. 266—268; B. Jähnig, op. cit., s. 64.

74 Pr. Ub. I/1, nr 251; Pr. Ub. II, nr 707. Na temat funkcjonowania krzyżackiej kapituły prowincjalnej w Prusach przed 1309 r. por. S. Józwiak, *Centralne i terytorialne organy władzy*, ss. 73—77.

75 Z informacji zawartych w księdze podskarbiego wynikałoby, że kapituła ta obradowała między 7 a 9 grudnia 1399 r. — M. Tr., ss. 40—41.

76 W spisie uczestników tej kapituły nie wymieniono komturów: elbląskiego, dzierzgońskiego, królewieckiego, bierzgłowskiego, toruńskiego i kłajpedzkiego. Nie wiadomo, dlaczego zabrakło w nim tych trzech ostatnich administratorów zakonnych. Natomiast pominięcie w spisie trzech najważniejszych dygnitarzy krzyżackich było najprawdopodobniej podobnie jak w przypadku wykazu uczestników kapituły generalnej z września 1404 r. spowodowane faktem posiadania przez nich własnego pomieszczenia mieszkalnego na zamku malborskim (wchodzili oni wszak w skład kapituły głównego konwentu), przez co podskarbi nie wspominał ich w tym spisie, gdyż nie musiał szukać dla nich kwatery.

77 Nachtrag, ss. 355—357.

78 Wigand, s. 586; Annales, s. 136.

79 M. Tr., ss. 40—41, 55, 85, 87—88, 196, 244, 272, 500, 504—505; Posilge, s. 293.

80 „Ouch so hilt der homeister sin capitulum czu Marienborg mit synen gebitegem dry wochen noch sente Michelis tag [20 X]; man pflag is vor czu haldin uf sente Andris tag [30 XI]” — Posilge, s. 293.

1408 r. w Kalmarze strona duńska odkupiła od Zakonu za 9 tys. nobili angielskich Gotlandię⁸¹. W treści pierwszego z tych dokumentów wspomniano, że po potwierdzenie tego układu przez wielkiego mistrza mieli wraz z powracającymi posłami krzyżackimi udać się do Prus również i wysłannicy króla Eryka⁸². Dyplom poświadczający postanowienia przyjęte we wrześniu w Kalmarze Ulrich von Jungingen rzeczywiście wystawił w Malborku już 31 października 1408 r.⁸³ Wydaje się więc, że kapituła zwykła została w tym roku wyjątkowo zwołana na drugą połowę października, gdyż w czasie jej trwania przedstawiono jej uczestnikom do zaakceptowania treść układu zwracającego Danii Gotlandię. Przedstawiona tu wyjątkowa sytuacja nie obala tezy, że kapituły zwykłe obradowały zwyczajowo w terminie listopad—grudzień i — jak wynika z przytoczonych danych — niekoniecznie co rok. W każdym razie nie ma żadnych przekazów źródłowych, które pozwalałyby udowodnić, że w państwie zakonnym w jednym roku odbywały się dwie kapituły (uwzględniając w tym również generalną). Jak długo trwały obrady analizowanego gremium? Ze stosunkowo najdokładniejszych zapisów zawartych w księdze podskarbiego wynika, że kapituła zwykła w 1399 r. odbywała się między 7 a 9 grudnia, natomiast w 1408 r. trwała od 20 do 23 października⁸⁴. Z racji ubogich przekazów źródłowych niewiele da się powiedzieć o problematyce poruszanej przez uczestników pozostałych wzmiankowanych kapituł zwykłych. Wiadomo, że w czasie trwania obrad tego gremium w początku grudnia 1399 r. przebywali w Malborku jacyś wysłannicy litewscy⁸⁵. To pozwala wnosić, że uczestnicy kapituły radzili nad wspólnym ze stroną litewską atakiem, który w rezultacie pozwoliłby Zakonowi ostatecznie opanować obszary Żmudzi. Faktycznie operację tę z powodzeniem przeprowadzono między końcem stycznia a lutym 1400 r.⁸⁶ W czasie tej samej kapituły wielki mistrz i dygnitarze zakonnici uchwalili obciążenie wielkich konwentów w Prusach nadzwyczajnym świadczeniem finansowym (tzw. Geschoßem) w rocznej wysokości ponad 124 grzywien, które miało być przekazane do Ragnety i do Gotteswerder⁸⁷. Geschoß był nieregularnie pobieraną od poszczególnych konwentów opłatą przeznaczaną m.in. na wsparcie zamków oraz kampanii wojennych na północnym wschodzie państwa zakonnego⁸⁸. Z polecenia kapituły zwykłej z początku grudnia 1402 r. ponad 47 grzywien tego typu świadczenia finansowego komtur papowski miał przekazać do Ragnety⁸⁹. Wydaje się, że w czasie obrad kapituły zwykłej zwołanej na pierwszą połowę listopada 1400 r. zapadła decyzja o likwidacji podległego bezpośrednio wielkiemu mistrzowi prokuratorstwa unisławskiego w ziemi chełmińskiej. Przedostatni raz zwierzchnik tej jednostki administracyjnej pojawił się w gronie uczestników kapituły zwykłej z początków grudnia 1399 r.⁹⁰ W marcu i październiku następnego roku otrzymał on od podskarbiego pieniądze na zakup koni z zaznaczeniem, iż jego wydatki zostaną rozliczone na najbliższej

81 *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jh.*, hrsg. v. E. Weise, Bd. 1, Königsberg 1939, nr 53, 54.

82 *Ibidem*, nr 53.

83 *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum*, 1198—1525, hrsg. v. E. Joachim, W. Hubatsch, P. II, Göttingen 1948, nr 1614.

84 M. Tr., ss. 40—41, 500, 504—505; Posilge, s. 293.

85 „Item die Lyttouwen sullen legen in der vumfften kamer uff deme gange” — Nachtrag, s. 356.

86 Por. R. Krumboltz, op. cit., ss. 26—28; W. Paravicini, *Die Preussenreisen des europäischen Adels*, Th. 2, Sigmaringen 1995, s. 39.

87 M. Tr., s. 41.

88 A. Klein, *Die zentrale Finanzverwaltung im Deutschordensstaat Preussen am Anfang des XV. Jahrhunderts*, Leipzig 1904, s. 32; J. Sarnowsky, *Die Wirtschaftsführung des Deutschen Ordens in Preußen (1382—1454)*, Köln—Wien 1993, ss. 244—251, 531, 546.

89 M. Tr., s. 244.

90 Nachtrag, s. 356.

kapituł, czyli w pierwszej połowie listopada 1400 r.⁹¹ Była to ostatnia wzmianka o tym urzędniku. Terytorium prokuratorstwa uniślawskiego zostało najprawdopodobniej włączone w skład sąsiednich komturstw: bierzgłowskiego, starogrodzkiego i papowskiego, jednak przy zachowaniu świadczeń, które pobierała dotąd z tego obszaru kamera wielkomistrzowska⁹². Na omawianej kapitule z pierwszej połowy listopada 1400 r. wprowadzono również nowe zasady obchodzenia święta Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny⁹³. Jak wynika z treści przytoczonych źródeł, niewiele pewnego da się powiedzieć o problematyce poruszanej w czasie obrad kapituł zwykłych. Zachowały się natomiast interesujące dane o organizacyjnej stronie tych zgromadzeń. Nie ma wątpliwości co do tego, że oprócz ich części oficjalnej, na którą składały się dyskusje, negocjacje, sprawozdania, ustalenia i modlitwa, przewidywano również część nieoficjalną, obejmującą ucztę i rozrywkę. Tę ostatnią w czasie kapituły z początku grudnia 1399 r. zapewniało aż trzydziestu dwóch muzykantów⁹⁴. Od kilkunastu do kilkudziesięciu grajków zabawiało braci i gości w czasie kapituł z grudnia 1402, września 1404 i października 1408 r. W czasie tej ostatniej występował również niewidomy recytator poezji⁹⁵. Wyżywienie zjeżdżających do Malborka licznych uczestników tego typu gremiów było przedsięwzięciem niełatwym i kosztownym. Jak wynika z zapisów zawartych w księdze podskarbiego, na kapitułę zwykłą z listopada 1403 r. sprowadzono cztery beczki węgorki i cztery dorszy. Z kolei na kapitułę generalną z września 1404 r. dostarczono sześć beczek śledzi, trzy węgorki i sześć dorszy. Sam tylko komtur papowski przekazał na kapitułę wyboru odbywającą się w końcu czerwca 1407 r. 100 baranów⁹⁶. Uczestnicy omawianych zgromadzeń wypijali również znaczne ilości piwa⁹⁷.

4. Kapituła głównego konwentu

W sprawach wymagających podejmowania szybkich decyzji, odnoszących się zarówno do funkcjonowania całej korporacji zakonnej, jak i władztwa terytorialnego w Prusach, wiążące ustalenia zapadały w gremium kapituły konwentu głównego, którą tworzyli wielki mistrz, najwyżsi dygnitarze (wielki komtur, marszałek, szpitalnik, szatny i podskarbi) wraz ze sporadycznie dobieraną nieznaną bliżej liczbą braci, pochodzących nie tylko z konwentu malborskiego. Stosunkowo łatwy sposób zwoływania kapituły głównego konwentu (obsadzonej nierzadko przez wielkich mistrzów zaufanymi współpracownikami), wobec relatywnie rzadko odbywających się zgromadzeń kapituł zwykłych, a zwłaszcza generalnych, dawał temu gremium coraz bardziej realną, w niewielkim tylko stopniu ograniczaną, władzę. Jak ważną rolę odgrywali w omawianym tu okresie najwyżsi dygnitarze zakonnicy, wchodzący w skład kapituły głównego konwentu, widać szczególnie w momentach wakacji na urządzenie wielkiego mistrza. To oni decydowali o powoływaniu tymczasowego zastępcy najwyższego

91 M. Tr., s. 85.

92 Na temat przebiegu likwidacji prokuratorstwa papowskiego por. S. Józwiak, *Centralne i terytorialne organy władzy*, ss. 205–206.

93 Posilge, s. 240.

94 M. Tr., s. 41.

95 Ibidem, ss. 196, 314, 505.

96 Ibidem, ss. 272, 347, 435–436.

97 „Item 9 m. vor 1 1/2 last weysens birs vom Bromburg dem kompthur zur Swecze am dinstage noch Luce ewangeliste uf das capitel. Item 10 m. vor 2 leste Elbinger bir uf das capitel am frytage vor Luce ewangeliste”; „item 9 m. 17 scot vor 2 leste Elbinger byres of das capitel” — M. Tr., ss. 55, 422.

zwierzchnika Zakonu (rekrutującego się zresztą bez wyjątku z ich grona), choć i tak mimo obsadzenia tej godności najważniejsze decyzje były nadal podejmowane przez nich kolegialnie. To właśnie w czasie kapituły wyboru tymczasowy zastępca wielkiego mistrza poprzez desygnowanie przez siebie przewodniczącego grona elektorów miał pośredni, choć niemały wpływ na dokonywany wybór. Dość powiedzieć, że w omawianym okresie tylko w jednym z rozpatrywanych dziesięciu przypadków wielkim mistrzem został urzędnik zakonny spoza grona pięciu najważniejszych dygnitarzy (komtur brodnicki Henryk Dusemer)⁹⁸. Nowo wybierani najwyżsi zwierzchnicy Zakonu po swojej elekcji nierzadko podejmowali starania, aby grono kapituły głównego konwentu zasilali ich zaufani współpracownicy⁹⁹. Wszystko to sprawiało, że na przełomie XIV i XV w. wiele istotnych decyzji, nie tyle dotyczących całej korporacji zakonnej, ile państwa krzyżackiego w Prusach, zapadało właśnie w tym wąskim gronie. Uczestnicy kapituł zwykłych bądź generalnych z racji ich okresowego zwoływania byli — jak się wydaje — często jedynie informowani o realizowanych zamierzeniach wielkiego mistrza i najwyższych dygnitarzy zakonnych.

Jakie były ponadto uchwytnie w źródłach kompetencje kapituły głównego konwentu w omawianym okresie? Z pewnością gremium to karało braci nieprzestrzegających reguły zakonnej. Przykładowo 17 sierpnia 1355 r. najwyżsi dygnitarze wraz z wielkim mistrzem ukarali komtura ziemskiego z Bolzano (Bozen) Jana Nothafta za sprzeciw wobec polecenia opuszczenia urzędu¹⁰⁰. Z kolei członkowie kapituły głównego konwentu wraz z najwyższym zwierzchnikiem Zakonu zebrani 13 czerwca 1383 r. na wyjeździe (w Pasłęku) podjęli decyzję o usunięciu z tej instytucji brata, który wbrew przepisom Ustaw w momencie wstępowania do Zakonu zataił swoje długi¹⁰¹. Gremium to było organem desygnującym wizytatorów dla zlustrowania kowentów krzyżackich, na co wymownie wskazuje treść listu z 1380 r.¹⁰² Z zachowanego formularza z 1360 r. wiadomo, że kapituła głównego konwentu w Malborku, w skład której wchodziła: wielki mistrz, pięciu głównych dygnitarzy i nieznaną bliżej liczbą braci, obsadzała funkcję krzyżackiego prokuratora generalnego w kurii papieskiej w Rzymie¹⁰³. W każdym razie decyzji w tej sprawie nie mogli podejmować członkowie kapituły głównego konwentu w okresie wakatu na urządzie wielkiego mistrza. Wynika to z listu wysłanego w początku 1391 r. do papieża Bonifacego IX przez pełniącego obowiązki tymczasowego zastępcy wielkiego mistrza Konrada von Wallenrode, w którym ten ostatni usprawiedliwiał się, że władze zakonne do czasu obioru swojego nowego najwyższego zwierzchnika nie mogą obsadzić wakującej godności prokuratora w Rzymie¹⁰⁴. Zakres kompetencji kapituły głównego konwentu w końcu XIV w. jest dobrze widoczny przy okazji zawartej 14 kwietnia 1384 r. w Elblągu transakcji przejęcia ziemi świdwińskiej od Hansa von Wedel. Z pewnością nie została ona przeprowadzona ani na kapitule generalnej, ani nawet

98 Który zresztą wcześniej pełnił godność wielkiego marszałka — por. S. Józwiak, *Rezygnacje z kariery wysokich hierarchów Zakonu Krzyżackiego w Prusach w XIV wieku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1998, nr 1, ss. 27—28.

99 S. Józwiak, *Centralne i terytorialne organy władzy*, ss. 81—88, 99—114.

100 Pr. Ub. V/1, nr 356.

101 *Codex diplomaticus Prussicus*, hrsg. v. J. Voigt, Königsberg 1836—1861 (dalej: CDPr.), Bd. 6, nr 15.

102 Do tego listu była przywieszona pieczęć kapituły głównego konwentu: „In quorum evidenciam pleniorum presentes scribi fecimus et sigilli nostri et bulle nostri capituli munime roborari” — CDPr. III, nr 140.

103 „Et in testimonium premissorum supradicti magister generalis, fratres, capitulum et conventus constituentes voluerunt et mandaverunt sigillum ipsius magistri generalis et bullam eiusdem capituli et conventus presenti instrumento apponi” — Quellenanhang, nr 1, ss. 612—613, w: J.-E. Beutell, *Der Generalprokurator des Deutschen Ordens an der römischen Kurie*, Marburg 1999 (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 55).

104 J.-E. Beutell, op. cit., s. 102.

zwyklej¹⁰⁵, co zgodnie z literą sformułowanej przed połową XIII w. Reguły było niezbędnym warunkiem uzyskiwania przez Zakon nowych nabytków terytorialnych¹⁰⁶. Sfinalizowana ona została przez wielkiego mistrza, pięciu najwyższych dygnitarzy — członków kapituły głównego konwentu i siedmiu administratorów terytorialnych wezwanych — zgodnie z treścią źródła — *ad hoc*. Przeprowadzony w ten sposób zakup został najprawdopodobniej jedynie przedstawiony do zaakceptowania uczestnikom kapituły zwykłej obradującej w listopadzie tego roku¹⁰⁷. Przytoczony tu przykład wskazuje na ukształtowaną już pod koniec XIV w. znaczącą rolę omawianego grona braci zakonnych skupionych w kapitule głównego konwentu, tworzącej wówczas wraz z wielkim mistrzem główny ośrodek decyzyjny w państwie krzyżackim w Prusach.

Podsumowując prowadzone tu rozważania należy stwierdzić, że pierwotnie zgodnie z treścią spisanej przed połową XIII w. krzyżackiej Reguły, kapituła miała być głównym organem władzy ustawodawczej tej korporacji zakonnej. Do zakresu jej kompetencji należało podejmowanie — wraz z aktualnie urzędującym wielkim mistrzem — decyzji w sprawach terytorialnych, gospodarczych i majątkowych, tworzenie i zmiana ustawodawstwa zakonnego, przyjmowanie nowych braci i księży, powoływanie, odwoływanie i kontrola najwyższych urzędników oraz nakładanie kar. Przeniesienie centralnej siedziby władz Zakonu Krzyżackiego z Wenecji do Malborka w 1309 r. przyczyniło się do stopniowego wprowadzania kolejnych istotnych modyfikacji w sposobie funkcjonowania kapituł. Przede wszystkim odtąd ta najważniejsza instytucja korporacji zakonnej stawała się jednocześnie naczelnym organem władzy państwowej. Z tego też powodu musiano dostosować zasady działania organizacji kapitulnej do zmieniającej się rzeczywistości, w rezultacie czego instytucja ta coraz bardziej odbiegała od swojego pierwowzoru określonego w Regule zredagowanej przed połową XIII w.

Kapituły wyboru wielkiego mistrza i generalne były najliczniejszymi zgromadzeniami członków Zakonu Krzyżackiego. Zarówno te, jak i kapituły zwykłe (małe) decydowały wspólnie z wielkim mistrzem o obsadzie funkcji urzędniczych, ale jedynie wówczas, gdy ich obrady zbiegały się ze śmiercią bądź rezygnacją pełniących je dostojników. Nieregularnie zwoływane kapituły wyboru wielkiego mistrza i generalne wymagały w rozpatrywanym tutaj okresie obecności mistrzów krajowych Niemiec i Inflant wraz z grupą tamtejszych dygnitarzy, desygnowanych do uczestniczenia w nich na podstawie bliżej nieznanego klucza. Począwszy od połowy XIV w. kapituły generalne gromadziły się zawsze we wrześniu lub w październiku w Malborku. Analiza kompetencji tych gremiów w zakresie podejmowania decyzji pozwala stwierdzić, że w ciągu XIV w. były one stopniowo organiczane na rzecz wielkich mistrzów i najwyższych dostojników skupionych w kapitule głównego konwentu. Uwidacznia się to chociażby w kwestiach obsady urzędów, zakupu i sprzedaży terytoriów czy wypowiedzania i prowadzenia wojny. Z pewnością jednak tylko w czasie trwania kapituł generalnych można było tworzyć i zmieniać ustawodawstwo zakonne.

---

105 Przede wszystkim począwszy od końca lat dwudziestych XIV w. wszystkie bez wyjątku kapituły generalne i zwykłe w Prusach obradowały w Malborku — por. S. Józwiak, *Centralne i terytorialne organy władzy*, s. 76 i n. Nabycie okręgu świdwińskiego od Hansa von Wedel przeprowadzono natomiast 14 IV 1384 r. w Elblągu — CDB, Bd. 18, nr 33. Poza tym w państwie zakonnym nigdy nie zdarzało się, aby w jednym roku odbywały się dwie tego typu kapituły — por. powyższe rozważania — a jak wiadomo w 1384 r. kapituła zwykła obradowała 11 listopada — *Annales*, s. 136. Ponadto należy zaznaczyć, że gremia te były zwyczajowo zwoływane na listopad — grudzień (wyjątkowo — październik), nigdy natomiast na pierwszą połowę roku — por. powyższe rozważania.

106 Statuten, ss. 49, 98; Pr. Ub. I/1, nr 251.

107 *Annales*, s. 136.

Kapituły zwykłe (małe) były w omawianym okresie kontynuacją funkcjonujących w Prusach do czasu przeniesienia do Malborka siedziby wielkiego mistrza i głównego konwentu (czyli do 1309 r.) kapituł prowincjonalnych. Do brania w nich udziału byli powoływani jedynie zakonnicy administratorzy z Prus. Obradowały one nieregularnie (ale znacznie częściej niż kapituły generalne) w terminach listopadowych lub grudniowych. Nigdy jednak w państwie krzyżackim w rozpatrywanym tu okresie nie odbywały się w jednym roku dwie kapituły (uwzględniając w tym również generalne). W czasie ich trwania zgromadzeni wraz z wielkim mistrzem i dygnitarzami bracia zapoznawali się z aktualnymi sprawami dotyczącymi zarówno polityki zagranicznej, jak i wewnętrznej państwa zakonnego oraz decydowali o obciążaniu poszczególnych konwentów Geschoßem.

W kwestiach wymagających podejmowania szybkich decyzji, odnoszących się zarówno do funkcjonowania całej korporacji zakonnej, jak i władztwa terytorialnego w Prusach, wiążące ustalenia zapadały w gremium kapituły konwentu głównego, którą tworzyli wielki mistrz, najwyżsi dygnitarze (wielki komtur, marszałek, szpitalnik, szatni i podskarbi) wraz ze sporadycznie dobieraną nieznaną bliżej liczbą braci, pochodzących nie tylko z konwentu malborskiego. Na przełomie XIV i XV w. szereg istotnych decyzji, nie tyle dotyczących całej korporacji zakonnej, ile państwa krzyżackiego w Prusach zapadało właśnie w tym wąskim gronie. Kapituła głównego konwentu wraz z wielkim mistrzem karała ponadto braci nieprzestrzegających reguły, desygnowała wizytatorów dla zlustrowania poszczególnych domów zakonnych i obsadzała funkcję prokuratora generalnego w kurii papieskiej w Rzymie.

Die Funktion und der Machtbereich des Kreuzritterkapitels im Deutschen Ordensstaat in den Jahren 1309—1410

Zusammenfassung

Ursprünglich sollte nach den vor der Hälfte des 13. Jahrhunderts aufgeschriebenen Statuten des Deutschen Ordens das Kapitel das Hauptorgan der Legislative dieser Ordenskorporation sein. Die Überführung des zentralen Sitzes der Kreuzritterführung von Venedig nach Marienburg im Jahre 1309 trug zur allmählichen Veränderung in der Arbeitsweise des Kapitels bei. Seitdem wurde die wichtigste Institution der Ordenskorporation zum gleichzeitigen Hauptorgan der staatlichen Macht. Aus diesem Grund mußten die Grundsätze in der Tätigkeit dieser Kapitelorganisation an die veränderte Wirklichkeit angepaßt werden, in Folge dessen sich diese Institution immer mehr von ihrem im Statut festgelegten Vorbild unterschied. Die Wahlkapitel des Hochmeisters und die Generalkapitel waren die zahlreichsten Mitgliedsversammlungen des Deutschen Ordens. Die letztgenannten, die — wie es scheint — in unregelmäßigen Abständen einberufen wurden, kamen von der Mitte des 14. Jahrhunderts an immer im September oder im Oktober in Marienburg zusammen und verlangten die Teilnahme des Landesmeisters von Deutschland und Livland zusammen mit einer Gruppe dorthier stammender Würdenträger. Ihre Kompetenzen wurden allmählich zugunsten der Hochmeister und der hohen Würdenträger eingeschränkt, die im Kapitel des Hauptkonvents versammelt waren.

Die kleinen Kapitel waren in der angesprochenen Zeit die Fortsetzung der in Preußen vor der Überführung des Sitzes des Hochmeisters und des Hauptkonvents nach Marienburg (bis 1309) bestehenden Provinzkapitel. Sie tagten unregelmäßig im November oder Dezember. Allerdings fanden im Deutschen Ordensstaat in der behandelten Zeit niemals zwei Sitzungen von Kapiteln (mit Berücksichtigung der Generalkapitel) statt. Während dieser Sitzungen informierten sich die zusammen mit Hochmeister und Würdenträger versammelten Brüder über die aktuellen Fragen der Außen- sowie der Innenpolitik des Ordensstaates.

Übersetzung Krzysztof Ruchniewicz